

Antoni Sulek

Nauczanie metod badań społecznych w Instytucie Socjologii Uniwersytetu Warszawskiego

---

Przegląd Socjologiczny Sociological Review 30, 341-345

1978

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

D Y S K U S J E I P O L E M I K I

NAUCZANIE METOD I TECHNIK BADAŃ SPOŁECZNYCH

Na konferencji „Refleksja metodologiczna a praktyka badawcza i nauczanie metod badań w socjologii”, zorganizowanej przez Zakład Metod i Techniki Badań Społecznych w ramach prac Komitetu Nauk Socjologicznych PAN we Włocławku w dniach 27—29 września 1976 r., jeden dzień obrad poświęcono nauczaniu metod i technik badań. W czasie tych obrad, którym przewodniczył prof. dr Stefan Nowak, przedstawiciele poszczególnych ośrodków uniwersyteckich omówili problemy wiążące się z nauczaniem tego przedmiotu w ich uczelniach, następnie zaś rozwinęła się dyskusja dotycząca tych problemów. W wyniku obrad postanowiono opublikować teksty nadesłanych wystąpień.

W poszczególnych wypowiedziach ustosunkowano się do zgłoszonej wcześniej propozycji, aby wystąpić do Ministerstwa Nauki, Techniki i Szkolnictwa Wyższego z postulatem zwiększenia ilości godzin zajęć z przedmiotu metody i techniki badań społecznych do 215 oraz o zmniejszenie grup na ćwiczeniach do wielkości grup terenowo-laboratoryjnych. Ponieważ uczestnicy podjęli taką uchwałę, skierowano odpowiednie pismo do Ministerstwa, na które organizatorzy konferencji nie otrzymali jeszcze odpowiedzi.

Jan Lutyński

NAUCZANIE METOD BADAŃ SPOŁECZNYCH W INSTYTUCIE SOCJOLOGII UNIwersytetu warszawskiego

Różne i nieraz nieoczekiwane są zajęcia, jakich mają się absolwenci socjologii. Bez względu jednak na to, co studenci socjologii w przyszłości robić będą, muszą oni przygotować się do prowadzenia badań socjologicznych. Umiejętność ta należy do definicji socjologa. Stąd waga przedmiotów metodologicznych w programie studiów socjologicznych. W nauczaniu tych przedmiotów stawiamy sobie pewne cele.

1. Nauczenie studentów metod badań społecznych tak, by po uzupełnieniu wiadomości wyniesionych ze studiów i nabyciu pewnego doświadczenia sami mogli badania takie prowadzić. Idzie tu zarówno o nabycie przez studentów praktycznych umiejętności projektowania badań oraz zbierania, analizy i interpretacji danych, jak też o zaznajomienie ich z ogólnymi założeniami poszczególnych metod. Obie te sprawy są równie ważne. Doniosłość umiejętności praktycznych jest oczywista. Natomiast znajomość „teorii” metod badawczych po-

zwolić ma absolwentom socjologii na samodzielne dobieranie i przystosowywanie schematów metodologicznych do sytuacji nowych i nietypowych.

2. Nauczenie studentów umiejętnego i krytycznego korzystania z wyników badań prowadzonych przez innych. Jest to cel ważny, gdyż złym nawykiem wielu socjologów jest rozpoczynanie badań własnych bez dostatecznej znajomości poprzednich. Jeszcze gorszy jest mało krytyczny stosunek do tych badań, które się zna. WYROBIENIE postawy krytycznej kontynuacji jest tutaj naszym celem.

3. Zaznajomienie studentów z podstawowymi pojęciami i problemami filozofii nauk społecznych ze szczególnym uwzględnieniem problemów budowy i zastosowań teorii rozumianej jako system uogólnień. Wiedza ta jest warunkiem osiągnięcia celów poprzednich. Nacisk na teorię ma wyczulić studentów na potrzebę świadomego wiązania badań i ich etapów z założeniami teoretycznymi oraz na potrzebę teoretycznej interpretacji wyników. Jest to cel ważny, gdyż w wielu badaniach ani nie formułuje się owych założeń, ani nie uzasadnia się takich kroków, jak choćby wprowadzanie zmiennych kontrolnych, ani nie wyciąga się z badań wniosków ogólnych.

Te trzy cele określają wybór tematyki przedmiotów metodologicznych, jak i sposób realizacji zajęć z tych przedmiotów.

Przedmioty metodologiczne obejmują logikę z elementami metodologii nauk na I roku, statystykę na I i II roku, metodologię badań społecznych na II roku oraz wakacyjne praktyki terenowe po II roku. Dla studentów lat starszych przewidziane są seminaria i wykłady monograficzne.

Korzyści z nauczania logiki (60 godzin wykładu i 60 ćwiczeń) polegają na podniesieniu poziomu kultury logicznej studentów, a także na przyswojeniu przez nich podstawowych pojęć ogólnej metodologii nauk. Elementów tych jest jednak w programie logiki mniej, niż byśmy chcieli.

Program statystyki (90 godzin wykładu i 90 godzin ćwiczeń) obejmuje podstawowe metody opisu i wnioskowania statystycznego w sformułowanym przez dra Lisowskiego ujęciu teoriodecyzyjnym. Organizacja ćwiczeń i pracy indywidualnej studentów polega na tym, że każdy z nich otrzymuje pewien zbiór danych stanowiących próbę losową z większej zbiorowości. W czasie kursu statystyki opisowej sporządza on pełny opis tej zbiorowości zakończony raportem. W czasie kursu wnioskowania statystycznego dokonuje on szacowania parametrów i weryfikacji hipotez o całej zbiorowości na podstawie swej próby. Dysponowanie opisem statystycznym kilkudziesięciu prób losowych pozwala, dzięki możliwości przedstawienia empirycznych rozkładów statystyki i próby, na bardzo dobrą ilustrację wnioskowania statystycznego.

Metodologia badań społecznych obejmuje wykład (60 godzin), proseminarium (60 godzin) i ćwiczenia praktyczne w grupach o połowę mniejszych niż grupy proseminaryjne (60 godzin). Jeden pracownik dydaktyczny prowadzi z grupą studentów zajęcia proseminaryjne oraz ćwiczenia. Daje mu to możliwość realizowania programu tak, aby zachować jego logikę wewnętrzną oraz możliwość kierowania rozwojem studenta w ciągu całego kursu metodologii.

Wykład kursowy nacelowany jest na pogłębiony rozbiór wybranych podstawowych problemów metodologicznych. W roku akad. 1975/76 składał się on z 4 cykli tematycznych poświęconych kontrowersji między stanowiskiem humanistycznym a empirycystycznym w metodologii badań społecznych, empirycznej interpretacji terminów teoretycznych, indukcji ze szczególnym uwzględnieniem weryfikacji hipotez przyczynowych i budowie teorii. Takie rozwiązanie

podyktowane zostało przez następujące rozumowanie: wykład nie jest obowiązkowy, więc nie można byłoby zakładać na ćwiczeniach znajomości wiedzy wykładanej. Powinien on zatem jak najmniej pokrywać się z ćwiczeniami. Ponieważ wykład nie jest skuteczną metodą uczenia metod badań społecznych, powinien skupić się na zagadnieniach bliższych filozofii nauk społecznych. Ponieważ jednak istnieje poświęcony tym problemom podręcznik pióra prowadzącego wykład prof. S. Nowaka, więc nie warto mówić tego, co można łatwo przeczytać. Wobec powyższego wybrano rozwiązanie właśnie realizowane.

Program ćwiczeń z metodologii (proseminarium + ćwiczenia praktyczne) obejmuje kilka tematów.

1. Nauka i socjologia w systemie nauk (istota nauki, wymogi roli społecznej badacza, kryteria naukowości twierdzeń i języka, socjologia w metodologicznych podziałach nauk).

2. Pojęcia i wskaźniki (metodologiczne typy pojęć, definiowanie, pojęcia teoretyczne i obserwacyjne, wskaźniki — ich dobór i miary jakości, krytyka wskaźników jako rodzaj krytyki badań),

3. Wskaźniki metryczne (pojęcie i poziom pomiaru, kryteria jakości pomiaru w ujęciu psychometrycznym, skale do pomiaru postaw).

4. Twierdzenia socjologiczne i ich rodzaje (prawa nauki vs uogólnienia sprawozdawcze i nieprzyczynowe).

5. Ogólny schemat weryfikacji hipotez (sprawdzanie hipotez przez sprawdzanie ich konsekwencji, rozbiór *Samobójstwa* Durkheima z tego punktu widzenia, hipoteza jako wskazówka dziedziny zbierania danych).

Po omówieniu tych tematów program przewiduje podział na dwie równoległe grupy: zadaniem jednej jest zbieranie danych i wstępne ich opracowanie, a drugiej analiza i interpretacja danych uzyskiwanych w różnego rodzaju badaniach.

Zbieranie danych:

6. Etapy postępowania badawczego i klasyfikacja technik zbierania danych,

7. Społeczny charakter sytuacji zbierania danych (rola badacza i rola badanego, ich interakcja, szersze tło kulturowe jako wyznacznik ich zachowania),

8. Kwestionariusz ankiety i wywiadu (kwestionariusz jako operacjonalizacja problemu badawczego i jako narzędzie otrzymywania danych, układanie pytań),

9. Prowadzenie wywiadu kwestionariuszowego i swobodnego.

10. Kodowanie (budowa klucza kodowego do danych gotowych, kontrola rzetelności kodowania, przygotowanie danych do zaperforowania).

Analiza danych:

11. Logika dowodu przyczynowego (logika indukcji eliminacyjnej, związek przyczynowy jako problem operacyjny),

12. Schematy eksperymentalne (bodziec i jego kontaminacje, klasyczny schemat eksperymentalny i jego modyfikacje, eksperyment czynnikowy, schemat eksperymentu jako narzędzie badania naturalnych zmian społecznych),

13. Analiza i interpretacja danych sondażowych (zależności rzeczywiste i pozorne, rodzaje zmiennych kontrolnych, zależności warunkowe, połączone wpływy wielu zmiennych),

14. Badania zmiany społecznej (problemy ustalania trendu, zmiany globalne i przepływy w badaniach panelowych, panel jako narzędzie badania wpływu),

15. Socjometria (budowa testu socjometrycznego, budowa i analiza socjogramu),

16. Analiza danych agregatowych (wartość i porównywalność takich danych, korelacje ekologiczne i indywidualne).

Po omówieniu tych tematów następujące są wspólne dla obu grup.

17. Funkcje teorii (systematyzacja teoretyczna twierdzeń socjologicznych i jej pożytki, wyjaśnianie a przewidywanie, rodzaje wyjaśniania: przyczynowe, funkcjonalne, racjonalne),

18. Nauka a wartości: metodologiczny sens postulatu zaangażowania nauki (twierdzenia opisowe i wartościujące, rola wartości w badaniach socjologicznych, nieobojętne aksjologicznie funkcje socjologii),

19. Socjologia a inne rodzaje wiedzy o społeczeństwie (socjologia a wiedza potoczna, socjologia a wiedza literacka, socjologia a wiedza filozoficzna).

Istnieją ponadto inne, łatwiejsze tematy, których nie umieszcza się w planie ćwiczeń z powodu braku miejsca; należy do nich np. analiza treści i wykorzystanie danych pamiętnikarskich, a także niektóre zagadnienia ogólnometodologiczne. Do tematów tych podana jest literatura, którą studenci studiują samodzielnie.

Program ćwiczeń realizujemy trzema metodami. Pierwszą jest studiowanie tekstów metodologicznych, drugą analiza publikowanych raportów z badań socjologicznych, trzecią indywidualne prace praktyczne studentów. Obejmują one ułożenie pytań do kwestionariusza, zaprojektowanie klucza kodowego i zakodowanie pewnej ilości odpowiedzi ankietowych, interpretację gotowych tablic wynikowych, sporządzenie i analiza socjogramu, zbadanie zależności ekologicznej na podstawie „Rocznika Statystycznego”, sporządzenie wypisów z międzynarodowych bibliografii socjologicznych i napisanie wyciągu z publikowanego raportu badawczego wg wzoru z „Sociological Abstracts”. Najważniejszą pracą jest jednak napisanie raportu z analizy wtórnej danych sondażowych: student zapoznaje się z tymi danymi, formułuje problem badawczy i stawia rozstrzygalne hipotezy, dobiera wskaźniki, projektuje analizę statystyczną ze szczególnym uwzględnieniem kontroli zależności oraz opracowuje i interpretuje otrzymane wyniki. Nie każdy temat zajęć pozwala na łączenie wszystkich trzech metod, jednak na tyle, na ile jest to możliwe i sensowne, dążymy do tego.

Wszystkie prace praktyczne mają charakter indywidualny, są zróżnicowane na tyle, że mają również charakter samodzielny. Ich przygotowanie wymaga od studenta konsultowania się poza zajęciami z prowadzącym zajęcia. Na zajęciach przedstawia się tylko ich założenia i omawia zbiorczo wady i zalety ich wykonania.

Kontrola pracy studentów polega na regularnych, mniej więcej comiesięcznych pisemnych sprawdzianach opanowania przez nich kolejnych porcji materiału. Zaliczenie sprawdzianu w ograniczonej z góry ilości prób jest warunkiem dalszego uczestnictwa w zajęciach. Sprawdziany poprawkowe odbywają się poza godzinami zajęć. System ten ma szereg zalet: gwarantuje systematyczną pracę studentów, w metodologii ważniejszą może niż w wielu innych przedmiotach; pozwala studentom poświęcać czas pod koniec roku wyłącznie przygotowaniu się do egzaminów, umożliwia prowadzącemu zajęcia nieterminowanie czasu zajęć na sprawdzanie przygotowania się studentów przez ich odpytywanie.

W czasie wakacji po II roku odbywa się terenowy obóz badawczy poprzedzony przygotowaniem (30 godzin), a zakończony opracowaniem jego wyników

(30 godzin). Przygotowanie poświęcone jest sformułowaniu problemów badawczych, zaprojektowaniu badań i budowie narzędzi badawczych, zwykle kwestionariusza. W czasie obozu studenci uczą się zbierać dane, głównie prowadzić wywiady i opisywać działanie instytucji. Opracowanie przeznacza się na kodowanie, analizę i interpretację zebranych danych. Ten cykl zajęć pozwala studentom zapoznać się dokładniej z tymi elementami badania, które na zajęciach z metodologii można przyswoić sobie tylko w sposób wstępny i wycinkowy. Wadą tego cyklu jest zbyt częste włączanie studentów do większych, już realizowanych programów badawczych, co nie pozwala im na przejście wszystkich faz badania empirycznego.

Obok zajęć kursowych prowadzone są również zajęcia z metodologii na poziomie zaawansowanym, przeznaczone dla studentów lat starszych. Mowa o seminariach i wykładach monograficznych. Tak np. w ubiegłym roku akademickim prof. dr S. Nowak prowadził seminarium z metodologii badań porównawczych, prof. K. Szaniawski seminarium z metod matematycznych w naukach społecznych, doc. W. Wiśniewski seminarium poświęcone interpretacji danych sondażowych, a doc. M. Pohoski — metodom badania ruchliwości społecznej. Wygłoszono też 2 wykłady monograficzne: dr A. Sułek mówił o logice nieeksperymentalnej badań przyczynowych, a dr M. Styczeń uczył analizy danych przy użyciu elektronicznych maszyn cyfrowych.

* * *

Można na koniec postawić pytanie o skuteczność nauczania metodologii. Samym nauczycielom odpowiedzieć na nie trudno, lepiej zrobiliby to absolwenci socjologii i ci, co z ich umiejętności będą korzystać. Tu wskażę tylko na trudności tej oceny.

Pierwszą jest ta, że umiejętności warsztatowe trudno oddzielić od wyobraźni i wiedzy socjologicznej. Można je wykorzystać tylko wtedy, gdy się posiada znajomość własnego społeczeństwa, a tej uczy się student w ciągu całego kursu socjologii; rola metodologii jest w tym miejscu najmniej ważna.

Druga trudność spowodowana jest faktem, że nie można nauczyć się prowadzenia badań bez udziału w samych badaniach. Po to, by wyniesiona z zajęć wiedza metodologiczna nie została zapomniana, a utrwaliła się i rozwinęła, wymagane jest posługiwanie się nią w dalszym toku studiów (pisanie prac seminaryjnych i magisterskich na podstawie przeprowadzonych badań, udział w działalności badawczej uczelni i innych instytucji).

Trzecia wreszcie trudność bierze się z samej natury kształcenia uniwersyteckiego. W naszym pojęciu ten, kto studiuje jakąś naukę, winien przede wszystkim poznać jej podstawy, a te pozwolą mu w przyszłości łatwo zdobyć wiedzę i umiejętności szczegółowe oraz stosować je do rozwiązywania rozmaitego rodzaju zagadnień konkretnych. Stąd ćwiczenie studentów w przeprowadzaniu wywiadów czy kodowaniu danych nie wydaje się nam celem najważniejszym; do wprawy powinni dojść choćby w czasie stażu zawodowego; przyjdzie im to wówczas o wiele łatwiej niż na uniwersytecie. Równie ważne, a może i ważniejsze jest nauczyć studentów podstaw metodologii, które umożliwią im rozumienie sensu i zasad zabiegów praktycznych i szybkie ich opanowanie. Nie należy tracić z oczu faktu, że studia uniwersyteckie stanowią dla studentów jedyną okazję do wyrobienia szerokiej perspektywy myślowej — potem zwykle jest już tylko rutyna badań ankietowych.

Antoni Sułek